

Review

Deindustrialization – imperative for poor countries development**Реиндустријализација – императив развоја сиромашних држава**Е. Даруши*¹, М. Ранчић²¹Зрењанинска гимназија, Зрењанин²Друштво инжењера у Зрењанину

Abstract: *Focusing on exchange and consumption within the global market, today's dominant neoliberal school of thought completely neglects production as a powerful generator of economic and social development in economically underdeveloped countries. Since socio-economic development is achieved through industrialization and factories have been the foundation of the modern world since the Industrial Revolution, manufacturing remains a driver of economic growth even in today's supposedly post-industrial society. Applied knowledge quality, innovation, technological achievements, and business organization, rather than product markets, contribute to the development of poor countries.*

Keywords: *neoliberalism, deregulated market, innovation, technology transfer*

Apstrakt: *Усредсређујући се на размену и потрошњу унутар глобалног тржишта данас преовлађујућа неолиберална школа мишљења у потпуности занемарује област производње као моћан генератор привредног и друштвеног развоја економски неразвијених држава. С обзиром на то да се друштвено-економски развој постиже индустријализацијом те да су од индустријске револуције наовамо фабрике места на чијим темељима је и подигнут модерни свет, у данашњем, наводно постиндустријском, друштву прерађивачка индустрија ипак представља мотор економског раста. Квалитет примењеног знања, иновације и технолошка достигнућа, пословна организација, а не тржиште производа, доприносе развоју сиромашних држава.*

Кључне ријечи: *неолиберализам, дерегулисано тржиште, иновације, трансфер технологија*

1 УВОД: НЕОЛИБЕРАЛНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И СЛОБОДНОТРЖИШНИ КА-ПИТАЛИЗАМ

„Глобализацију су њени најватренији поборници видели као целовит одговор на проблеме међународног поретка. Био је то израз веровања, које је стицало све више присталица после осамдесетих година, да су тржишта била или могу бити учињена перфектно ефикасним уколико владе престану да се у њих мешају“ [30].

У основи концепта слободног тржишта налази се модел који се приписује Адаму Смиту (Adam Smith), а према коме тржишне

силе - мотивисаност профитом – као некаквом невидљивом руком воде привреду ка ефикасним исходима. Роберт Нозик (Robert Nozick) иде и даље и тврди да: „...није само равнотежа унутар тржишта већ и само постојање тржишта на Западу, у великој мери процес невидљиве руке“ [23].

С обзиром на то да по том економском моделу нема потребе за државним интервенцијама, то јест, слободна неспутана тржишта раде савршено, ове политике квалификују се као неолибералне базиране на тржишном фундаментализму [32]. Јоже Менцингер у том смислу и пише да је теоријска основа глобализације неокласична

економска мисао која истичући тржиште и конкуренцију захтева потпуно прилагођавање националних привредних субјеката ценама и захтевима глобалног тржишта, а све што то спречава сматра се штетним [21]. Карл Полањи (Karl Paul Polanyi) такође одређује тржишну привреду као привредни систем који сама тржишта регулишу и усмеравају, док је ред у производњи као и расподела добара поверена саморегулаторном механизму. У основи овог концепта налази се идеја да ће се људска бића понашати на онај начин који ће им омогућити да за себе остваре максималну корист.

Међутим, Полањи сматра да је концепт тржишта **„...које се само прилагођава...“** утопија која ће **„...уништити човека и опустошити његово окружење“** [27]. Наиме, неолиберална глобализација продукује корпорацијски систем који брише границе између *Велике владе* и *Великог капитала* [14]. Његове главне одлике су огромни трансфери јавног богатства у руке приватника, често праћени деиндустријализацијом и крахом националних привреда, нагло нараслим дуговањима држава и грађана, све већим јазом блештаво богатих и срамно сиромашних. Кроз процес неолибералне глобализације националне државе бивају поткопане активношћу транснационалних актера и компрадорске елите, које потенцијално анулирају националне законе ако угрожавају слободу мултинационалних компанија [31] и финансијског капитала да контролишу економске послове и друштвени живот. Функцију коју је својевремено обављао колонијализам, данас, како то истиче Бранко Милановић, **„...још бруталније обављају Међународни монетарни фонд... стотине билатералних и глобалних управљачких тела: то су чувари који онемогућују национализацију и одузимање стране имовине. Нови циклус глобализације изградио је сопствене управљачке структуре“** [20].

Као мерило успешности транзиције и даље се намећу индикатори који произлазе из мера

структуралног прилагођавања *Вашигтонског консензуса*: степен либерализације привреде, удео приватног над друштвеним капиталом, прилив директних страних инвестиција, дерегулација тржишта. Привредни раст држава и социјални ефекти промена у потпуности су занемарени. Доминантна неокласична мисао не може, или не жели, да одговори на питање зашто сиромашни народи постају још сиромашнији, односно како из сиромаштва да се извуку.

Према нобеловцу Џозефу Стиглицу (Joseph Stiglitz): **„Ми смо дозволили тржиштима да слепо обичују нашу привреду, а на тај начин и нас саме и наше друштво“** [33]. С обзиром на то морамо прибећи алтернативним економским политикама које ће захтевати успостављање система инклузивних институција, подстицање предузетничког капитализма и иновационих политика раста као темеља економије знања. Истицање везе између техничко – технолошких промена и привредног раста мора да наведе доносиоце одлука у државама да се фокусирају, како то истиче Маријана Мацукато (Mariana Mazzucato), **„...на значај улагања у технологију и људски капитал ради подстицања раста“** [33]. У том смислу Тома Пикети (Thomas Piketty) и наглашава да суштинска неједнакост између богатих и сиромашних земаља, односно неједнакост уопште, не настаје због неједнаког распоређивања средстава за производњу: **„...него због неједнаког распоређивања људског капитала“** [26].

Али, и пре свега, транзиционе државе морају ући у процес реиндустријализације да би могле да створе опште богатство.

2 КРАЈ ХЕГЕМОНИЈЕ НЕОЛИБЕРАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ИДЕЈА

„Тешкоћа не лежи у новим идејама, већ у напуштању старих“ [13].

„Мртве идеје које су у пракси доживеле пораз на светском нивоу настављају да тумарају међу нама“ [16].

Амерички друштвени аналитичар Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) у својој књизи *Крај историје и последњи човек*, која представља наставак есеја „*Крај историје*“ [11] из 1989. године, проглашава победу либералне политичке демократије и тржишне економије над тоталитарним режимима и, пре свега, концептом државе благодатања. Глобално успостављена доминација капиталистичког економског обрасца сведочи према Фукујама о крају еволуције људске мисли о примарним начелима, односно да је: „**либерализам пре свега победио у царству идеја ...**“, те да је било каква могућност даљег историјског усавршавања ума и слободе принципијелно исцрпљена: „... **либерална демократија може да конституише крај идеолошке еволуције човечанства и крајњи облик владавине и као таква крај историје. То ће рећи, док су раније облици владавине карактерисани озбиљним недостацима и ирационалностима који су довели до њиховог коначног слома, либерална демократија је ослобођена таквих фундаменталних унутрашњих противречности**“ [10]. Позивајући се на Хегела (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) и Маркса (Karl Marx), који су веровали да еволуција људских друштава није бескрајна него да ће се завршити онда када човечанство: „...**постигне облик друштва које задовољава његове најдубље и најфундаменталније тежње. Отуда и њихова становишта о „крају историје“...То је пре свега значило да неће бити даљег напретка у развоју темељних принципа и институција зато што су сва стварна велика питања решена**“ [10], за Фукујама доминантни капиталистички модел није имао алтернативу.

Међутим, након глобалног финансијског слома из 2008. године економско-политичка анализа Џона Мајнарда Кејнза (John Maynard Keynes) и Јозефа Шумпетера (Joseph Schumpeter) поново су, супротно Фукујаминим предвиђањима, у центру интересовања што довољно сведочи о озбиљним недостацима идеологије неолибералног макроекономског модела која је Кејнза и кејнзијанство одбацила

на ропотарницу историје. Оно што Кејнз у свом магнуспопусу *Опита теорија запослености, камате и новца* пише говори нам о „робовању“ доминантног економско-политичког модела извесној идеологији. Према Кејнзу практични људи уображавају да су потпуно по страни од било каквих интелектуалних утицаја, а заправо су: „...**робови неког покојног економисте. Лудаци на високим положајима, који чују гласове које нико не чује, као да дестилишу своју лудост од неког академског пискарала од пре неколико година... Међутим пре и после показаће се да и добро и зло зависе од идеја...**“ [13]. Дакле Кејнзова порука јесте да идеје економиста обликују политичко-економски систем у којем живимо, утичући тако на свакодневни живот људи широм глобалне заједнице.

3 ПРИВАТИЗУЈ СЕ ИЛИ НЕСТАНИ

“Буржоазија је експлоатацијом светског тржишта...извукла национално тло испод ногу индустрије. Уништене су прастаре националне индустрије и уништавају се свакодневно још увек“ [19].

Године 1989. економиста Џон Вилијамсон (John Williamson) обелоданио је *Вашингтонски консензус* [39]. То је списак десет макроекономских мера за које је рекао да их ове институције сматрају минимумом за економско оздрављење земаља у транзицији. Заправо је овај списак тријумф неолиберализма: приватизација, дерегулација, драстично кресање друштвене потрошње и интернационализација тржишта: „**Сва државна предузећа треба приватизовати**“ или „**Требало би уклонити све баријере које спречавају улаз страним фирмама**“. Почетак рада *Светске трговинске организације* 1995. године регулисао је у потпуности светску трговину, дефинишући однос институција са седиштем у Вашингтону и националних влада. Већ наведене тачке ослонца *структуралног прилагођавања* сада се трајно уграђују у чланове споразума о успостављању *Светске трговинске*

организације, постављајући тако темеље: „... режима контроле над појединим земљама“ [9].

Свака земља која је у време економске кризе тражила помоћ од ММФ-а информисана је да мора да реконструише своју привреду од врха до дна програмима за *структурално прилагођавање* [5]. Иако глобална трговина није имала никакве везе са окончавањем криза националних економија, приватизација и слободнотржишне мере упаковане су заједно са финансијском помоћи. Дакле, хоћете да спасете своју земљу од привредног слома, онда је распродајте. Иако су званичници ММФ-а знали да економска стабилизација нема директне везе са економским прилагођавањем, заправо је имала везе са корпоративистичким походом и приватизацијом јавних ресурса (рудника, нафте, земљишта, воде, школа, универзитета, здравства). Тачније Фридманове (Milton Friedman) визије су тако отелотворене да би одговарале интересима мултинационалних корпорација које жуде за новом акумулацијом капитала неспутаном оковима законске регулативе. Глобализација економије у значајној је мери резултат директива *Вашингтонског консензуса* [34].

Како то наглашава Наоми Клајн (Naomi Klein): „**Историја савременог слободног тржишта – познатија као процват корпоративизма – исписана је шокovima**“ [14]. Наиме кад год су транзиционе владе наметале обимне програме развоја слободног тржишта одабран метод увек је била неочекивана *шок терапија*. Економска *шок терапија* значи да ће нагли грч тргнути привреду и повратити јој здравље, за шта је потребна нагла промена политике, односно пресудан шок у погледу економског и политичког курса. Да би била уведена економска *шок терапија* потребно је искористити тренутке колективних криза, односно шокове изазване ратовима, природним катастрофама и намерно изазваним дужничким кризама које суспендују демократију, за упуштање у радикално друштвено и економско преструктурирање.

Према речима Милтона Фридмана: „...само криза стварна или привидна доводи до стварне промене. Кад до такве кризе дође, мере које се предузимају зависе од идеја које леже унаоколо. То је верујем наша основна функција: развијати алтернативе за постојећу политику, а потом их одржавати у животу све док политички немогуће не постане политички неизбежно“ [14].

И тако је глобална слободнотржишна привреда ослобођена регулативе стварала дужничке шокове: неограничене суме новца имају слободу да се великом брзином крећу планетом; берзански шпекуланти могу да се кладе на вредност свега, а резултат је нестабилност, јер неразвијене земље које се ослањају на извоз сировина упадају у континуирану кризу; вртоглави раст камата и скок националног дуга уз све остало даје формулу за економски хаос.

„**Пакет мера привредне стабилизације отклања могућност сваког националног привредног развоја који би почињао изнутра и одвијао се под контролом националних политичара**“, тврди Чосудовски [9]. Мере привредне стабилизације које земљама у развоју намећу транснационални актери чине кохерентан програм привредног и социјалног пропадања. Националне привреде се девастирају, производња за домаћа тржишта се обуздава рушењем реалних зарада и преусмеравањем на глобална тржишта. Мере *структуралног прилагођавања* разарају целу основу на којој је саздана домаћа привреда. И према речима високог представника ММФ-а њихове политике нису се показале успешнима: „...не може се поуздано тврдити јесу ли ти програми функционисали или нису ...на основу постојећих студија не може се поуздано рећи да ли је усвајање програма уз подршку Фонда доводило до побољшања...У ствари, често се показивало да су ти програми повезани с порастом инфлације и падом стопе раста“ [22].

И поред стагнације националних привреда, мултинационалне корпорације истискивањем затечених привредних система, наметањем ниских надница и дерегулацијом тржишта радне снаге, бележе раст и повећање удела на светском тржишту. Глобализацијом се земље у развоју претварају у отворене, небрањене *економске територије*, док су њихове привреде резервоари природних ресурса и јефтине радне снаге. У том смислу Стиглиц и пише: „Испоставило се да је идеологија слободног тржишта била оправдање за нове облике експлоатације“ [33].

Дакле дуготрајне кризе транзиционих држава закономеран су резултат спровођења наметнутих реформи [3].

4 ПОКРЕТАЧИ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА

„Суштинска ствар је концепција економског процеса који се уздиже изнад гледишта да је акумулација капитала сама по себи оно што покреће капиталистички мотор“ [35]

Одстрањујући производњу из економије Адам Смит је светску економију претворио у систем у коме актери размењују „рад“ без технологије, без синергијских ефеката и економије обима, утирући тиме пут учењу да је слободна трговина подједнако корисна за све актере.

Међутим према немачком економисти Вернеру Зомбарту (Werner Sombart) економско благостање резултат је свесне политике, а покретачи развоја су:

1. Предузетник: капитал духа и воље. Особа спремна да преузме иницијативу.
2. Модерна држава која стварајући инклузивне институције подстиче да се интереси предузетника поклапају са интересима целокупног друштва.
3. Индустријализација под којом се подразумевају технолошке промене, механизација и повећање ефикасности производње.

Када ови фактори буду обезбеђени потребни су, према Зомбарту, и помоћни

фактори да би капитализам могао да се развије: капитал, радна снага и тржиште. Дакле супротно увреженом схватању капитал, тржиште и рад сами по себи без предузетништва, иновација, људске воље и иницијативе бесмислени су појмови [28].

4.1 Инклузивне економске и политичке институције

„Сви признају да су институције фундаменталне за економске промене“ [4].

Средишњу осу транснационалних агенција представља регулација економског крвотока света изражавајући принцип асиметрије моћи, односно политичке и економске доминације великих сила, што представља савремене облике хегемонизације, којима се политичка доминација великих сила, путем економских полуга, појављује као суштаствена димензија глобализације [24]. Глобализација тако често замењује старе диктатуре националних елита новим диктатурама међународних институција и то контролом демократски изабраних власти путем наметања пакета мера *структуралног прилагођавања*. „Земљама је фактички речено“, пише Стиглиц, „да ако не поштују одређене услове. ММФ или капитална тржишта ће одбити да им одобравају зајмове. Те земље су у основи принуђене да делимично одустану о својих суверенитета, да пусте да их корпорациона тржишта дисциплинују, говорећи им шта би требало да раде, а шта не“ [32].

И тако долазимо до суштине неоколонијализма који се огледа у томе да је национална држава само формално независна и поред атрибута међународног суверенитета, јер се у стварности њеним економским системом – тржиштем, ресурсима и радном снагом – односно политиком управља споља: „Неформална империја поседује ефективну моћ крајњег вета за кључна питања од спољне и унутрашње политике до економије – посебно за јавне финансије и банкарски сектор“ [42]. Захваљујући интересној симбиози домаће компрадорске економске и политичке елите са транснационалним

капиталистичким елитама, из сиромашних националних држава долази до: „...извлачења економског вишка из практично свих чинилаца производње: земље, сировине, рада, енергије, знања, технологије или капитала“ [42]. Постмодерне колоније се у континуираном процесу *структуралног прилагођавања*: „... специјали-зују за лошу трговину, за извоз сировина и увоз високо-технолошке робе, било да се ради о индустријској роби или о производима услужног сектора за које је потребно велико знање“ [28].

У одузимању економског, културног и политичког суверенитета у земљама колонијално-периферног неолибералног капитализма, дакле, учествује компрадорска елита која је спремна: „... да посредује у јефтиној распродаји националног богатства које су произвеле претходне генерације и да уништава домаћу производњу путем неограниченог увоза робних вишкова из колонизаторских земаља“ [37]. С обзиром на то да домаћа компрадорска елита посредује у спровођењу приватизације државног и друштвеног власништва и усмерена је на: „...брзу добит и спекулативно трговинске непроизводне активности, ни у догледној будућности не треба очекивати остваривање прокламованог циља приватизације-реструктурисање привреде и повећање ефикасности пословања“ нити су присутни економски и политички актери заинтересовани: „за инвестирање у домаћу индустрију замене увоза, за одбрану националног тржишта и његово ширење кроз продор на страна тржишта“ [38].

Када држава коначно падне под доминацију транснационалних актера и компрадорске елите: „...њој практично више нема спаса – сиромаштво је њена трајна судбина“ [42].

Међутим „златно доба капитализма“ показује да привредни потенцијали могу бити економски остварени када су прикладно регулисани и подстакнути одговарајућим деловањем државе [6].

Дарон Асемоглу (Daron Acemoglu) и Џејмс А. Робинсон (James A. Robinson) бавили су се истраживањем утицаја који политичке и економске институције имају на развој и просперитет друштва, тј. да ли ће неки народ бити богат или сиромашан зависи од квалитета и постојања институција.

Екстрактивне политичке и економске институције опстају у сиромашним државама зато што опстају и елите које их контролишу и од њих остварују корист, односно велико богатство и неконтролисану моћ на рачун друштва. С обзиром на то да постоји јака синергија између економских и политичких институција, концентрација власти у рукама малобројне елите омогућује јој екстракцију ресурса од осталих делова друштва: „...синергетски однос екстрактивних економских и политичких институција има снажно повратно дејство: политичке институције омогућују елитама које имају политичку моћ да успостављају економске институције с малим ограничењима и слабом опозицијом. Омогућују им да одлучују о будућим политичким институцијама и њиховом развоју. Заузврат, екстрактивне економске институције обогаћују те елите које економско богатство и моћ користе за учвршћивање своје политичке доминације“ [1].

Међутим, богате земље јесу богате зато што су у неком тренутку успеле да успоставе инклузивне институције. Инклузивне политичке институције су плуралистичке и омогућују да се моћ политичких институција у друштву широко распоређује и да подлеже ограничењима. Инклузивне економске институције омогућују и широко учешће грађана у економском животу државе, подстичући изражавање талената и способности појединаца. Да би допринеле економском расту, продуктивности и напретку инклузивне институције: „...морају нудити безбедност приватне својине, непристрасни правни систем и јавне услуге које обезбеђују равноправност у размени и уговарању; оне

морају омогућавати и укључивање и нових предузећа и омогућавати појединцима да слободно бирају своје каријере“ [1]. Инклузивне економске институције стварају и инклузивна тржишта на којима ће грађани имати слободу да се баве оним што им највише одговара у складу с њиховим способностима, док ће појединци с добрим идејама оснивати предузећа уз примену нових технологија, а радници се бавити активностима у којима ће остварити пуну продуктивност. Поред наведеног треба истаћи да инклузивне економске институције трасирају пут још двама покретачким снагама привредног раста: технологији и образовању, **„Континуирани привредни раст готово је увек у вези с технолошким побољшањем који омогућује људима (радној снази), земљишту и постојећем физичком капиталу да буду још продуктивнији...иза побољшања стоје наука и предузетници“** [1]. С обзиром на то да образовање, вештине, стручност, специјалистичка знања стварају научна знања која су темељ напретка и усвајања нових технологија и покретања домаће индустрије, низак ниво образовања у државама које су сиромашне последица су економских и политичких институција које нису у могућности да приморају националне владе да улажу у образовни систем: **„Оспособљеност економских институција да користе прилике које пружају инклузивна тржишта, да подстичу технолошке иновације, улажу у људе и користе таленте и способности великог броја појединаца битна је за привредни раст“** [1].

Иако Ерик Рејнерт (Erik S. Reinert) наглашава: **“Предузетништво, нова технологија и јака држава. То су кључни појмови за нови одржив раст”** [29], када је реч о политикама у вези с привредним развојем, улога државе не значи повратак на централно управљање, као што апострофира и Славој Жижек: **“Кажем да је највећи проблем да ли некако можемо да повратимо контролу над финансијским капиталом, а да поново не упаднемо у тоталитарну замку”** [41]. И Ноам Чомски (Noam Chomsky)

наглашава да алтернативе касној фази капитализма: **“...није планирана економија којом би управљала ауторитарна држава”** [8]. Гиденс (Anthony Giddens) такође истиче значај улоге државе у вези с променама, али одбацује залагања за повратак на дириговано управљање јер по њему треба сачувати предности које регулисано тржиште обезбеђује: **“...мораћемо водити рачуна да се не вратимо на традиционални државни модел или да не одбацимо користи које нам могу пружити сложени тржишни механизми”** [12].

4.2 технологија и иновације у служби привредног развоја сиромашних држава

„Технологија природно игра централну улогу“
[25].

Светска привреда је у рушевинама истиче Ха Џун Чанг (Ha-Joon Chang), а: **“...политика слободног тржишта довела је до споријег раста, растуће неједнакости и појачане нестабилности у већини земаља”** [7]. Како наглашава Марв Вотерстон (Marv Waterstone), последице слободнотржишног капитализма су пропаст индустрије и локалне економије: **“Све су то облици акумулације или акумулације отимачином...”** [8]. Прихватањем *status quo* доминантна економска теорија прихвата датост као објективну друштвену структуру, односно апострофира као нужну постојећу расподелу новца и моћи. Отуд неolibерална теорија разматра само оне изборе који су могући без темељних друштвено-економских промена. Међутим, потребан је план који ће покренути пренос технологије и знања у досад невиђеном обиму. Напредне технологије морају да одговоре на захтеве стварности у свим земљама како би обезбедиле привредни развој најпре сиромашних држава и истовремено подигле квалитет живота њихових становника. И према Џозефу Стиглицу, неопходно је управљање технолошким иновацијама у служби одрживог развоја: **“Иновације на свим нивоима су од суштинског значаја када се разматра**

прелазак на одрживије форме производње, смањење потрошње енергије и квалитетно управљање. Управљање подразумева институционализацију као и предузимање мера како би научно технолошки прогрес био у служби одрживог развоја.” [32]. Ерик Рејнерт (Erik Reinert) тврди да су: **“...иновације и ново знање суштинске покретачке силе у историји економског развоја.”** [29]. Рејнерт такође наглашава да промена техно-економске парадигме мења вредносне системе у свим сферама економије, државе и друштва. Овај еволутивни процес економиста Јозеф Шумпетер назвао је креативна деструкција у којој старе вредности, знање и капитал бивају уништени, а само она знања која се повежу са иновацијама успеће да преживе и повећају своју вредност [36].

Међутим, оно што Рејнерт истиче, јесте то да су иновације и технолошки развој, иако би требало да буду доступни свим земљама, неравномерно расподељени међу државама у свету. Глобалну економију Рејнерт посматра као неку врсту пирамиде хијерархије знања у којој они који стално иновирају остају на врху, док су на дну хијерархије они којима је наметнута неолиберална идеологија компаративних предности, односно идеологија Адама Смита и Дејвида Рикарда. Проблеми управљања научно-технолошким напредком у служби одрживог развоја су, дакле, много дубљи. Позиције које заузимају богате земље, попут САД, одражавају финансијске и корпорацијске интересе мултинационалних корпорација и финансијских институција из великих развијених земаља.

4.3 Предузетништво

„Предузетници су покретачка снага одрживости, функционисања, трансформације и развоја пословне активности широм савремене глобалне привреде“ [15].

Са Дејвидом Рикардом (David Ricardo) нестало је схватање према којем предузетништво, технологија и нова знања јесу динамични елементи капитализма. Код

Рикарда физички капитал заправо обезбеђује економски раст. Добит од међународне трговине настаје тако што се свака држава специјализује тамо где је најефикаснија, односно има компаративне предности. Адам Смит препознаје улогу нових проналазака али они долазе изван система, бесплатни су и допиру једнако до свих друштава и људи истовремено. Нове технологије и нова достигнућа производи су *невидљиве руке тржишта*. У неокласичној економској традицији све различите привредне делатности су квалитативно исте као носиоци економског раста – захваљујући глобализацији и слободној трговини, тврде неолиберали, створиће се економска хармонија. Односно како то истиче Стиглиц: **„Стандардна економска теорија (неокласични економски модел) имала је мало тога да каже о иновацијама...иновације нису биле обухваћене старим моделима“** [33]

Супротно класичној теорији за Јозефа Шумпетера стварни поретачи промена у економији су ново знање и нова достигнућа, дакле предузетништво и технолошки развој. Како истиче у својој књизи *Капитализам, социјализам и демократија* сам капитализам никада није стационаран, нити тежи еквилибријуму. С обзиром на то да се економски живот одвија у природној и друштвеној средини која се мења и својом променом мења чиниоце економске делатности, капитализам има еволутивни карактер. Капиталистичку машину покрећу нова потрошачка добра, нове производне методе или транспорти, нова тржишта, нове форме индустријске организације које стварају капиталистичко предузеће [36]

Битна чињеница за развој капитализма јесте процес стваралачког разарања: **„...непрекидно револуционише економску структуру изнутра, стално уништавајући стару, стално стварајући нове“** [36]. Ово је према Жижеку препознао и Карл Маркс који: **„...је запазио како је капитализам ослободио задивљујућу динамику самоунапређења продуктивности ...како је капитализам највећи покретач**

револуционарних промена у целокупној повести човечанства...“ [40].

У овоме се према Шумпетеру огледа и функција предузетника који реформише или еволуционише систем производње користећи се проналасцима или технолошком могућношћу. Шумпетер указује на везу динамичког карактера и раста индустријског друштва са активностима предузетника: **„...да би се деловало ван граница познатог делокруга и да би се савладао тај отпор средине потребне су способности које постоје само код малог дела становништва, способности карактеристичне за људе предузетничког типа, а исто тако и за предузетничку функцију“** [36].

Не пристајући на рутинске послове стандардних технологија, предузетници разарају кроз чин креативне деструкције старе техно-економске парадигме, преузимајући важну улогу у економском развоју као носиоци иновационих и развојних привредних активности.

4.4 Реиндустријализација

„...раст занатства, индустрије и ширење трговине могу да створе бројније становништво и да задовоље њихове безбројне потребе, одрже висок ниво лукуза и створе велико богатство без потребе за већим географским подручјима“ (Sebastiano Franci, у часопису: *Il Caffè*, Milano 1764.).

Неокласична економска теорија везана за наслеђе Адама Смита и Дејвида Рикарда може математички да докаже да ће сваки човек на свету који прима плату, како припадник племена у амазонским прашумама тако и предузетник из Силицијумске долине, постати једнако богати само ако испуне услове да тргују што је могуће више и то робом која нуди компаративну предност. Адам Смит у свом *magnus opus* *Богатство народа* поручио је тадашњим Американцима да не развијају индустријску производњу. Тврдио је да ће покушај забране увоза европских производа омести, уместо побољшати развој њихове земље ка правом богатству и моћи. Данашњи

светски економски поредак управо се, како то примећује Ерик Рејнерт (Erik S. Reinert) заснива на најједноставнијој верзији те теорије: **„...то јест да светска трговина има способност да изједначи економску неједнакост између богатих и сиромашних земаља“** [29]. Међутим свет у којем живимо потпуно демантује ове моделе.

Транзицијом од централизоване привреде у бившим социјалистичким земљама ка тржишној (преливајућој или капајућој) економији се тако лоше управљало да је углавном дошло до једног облика „економског геноцида“ [9], који се спроводи свесном и смишљеном манипулацијом силама које управљају тржиштем. Реструктурирањем националних привреда, под вођством транснационалних финансијских институција, земљама у развоју све више се ускраћује могућност развоја. Наводећи пример Југославије која је била регионална индустријска сила и привредно успешна земља, Чосудовски указује на то да су на њој примењени програми привредних реформи ММФ-а: **„...изазвали привредно и политичко пустошење... Спорији раст и гомилање спољашњег дуга и посебно трошка његовог сервисирања, као и девалвација, довели су до пада животног стандарда просечног Југословена...привредна криза запретила је политичкој стабилности“** [9]

Реформе спроведене по захтевима међународних кредитора удариле су у срце југословенског система у коме су сами радници управљали предузећима, а циљ је био југословенску привреду подвргнути масовној приватизацији. Након прописивања макроекономских реформи из 1980. године, раст индустријске производње је већ 1990. године остварио негативан раст. Након тога програм *структуралног прилагођавања* претворио је националне привреде у отворене привредне просторе, а националне државе у економске територије. Уништавањем домаће индустријске производње намењене унутрашњем тржишту не осигурава се развој стабилног односа са глобалним тржиштем. Ограничавање стварних зарада које води

смањењу трошкова радне снаге задовољавањем основних животних потреба, дакле сиромаштво, понуда јефтине радне снаге и сировина, Рикардове компаративне предности, инпути су на страни понуде сиромашних земаља: транзиционе постсоцијалистичке државе сада су резервоари јефтине радне снаге и природних сировина.

Деловање овог економског механизма британски економиста Michael Barratt Brow, описао је на следећи начин: „Изгледало је да није било и заиста ту није било наде. Исти економски лек је био прописан свим земљама у развоју које дугују, а исто тако и комунистичком свету. Извозите више и исплатите своје дугове, скандирали су ММФ и Светска банка; што су те земље дужнице више извозиле своју робу, претежно непрерађене сировине, све више су им цене извоза падале у светским тржиштима, док су цене њихових увоза из индустријализованих земаља и њихове каматне стопе настављале да расту“ [2].

Последње четири деценије земљама у развоју наметнута је деиндустријализација као резултат неолибералних политика. Доминантно економско учење чак и „забрањује“ сиромашним земљама да развијају сопствени ундустију приморавајући их да се „равноправно“ такмиче с индустријски развијеним центрима. Трговинска либерализација уништила је читаве индустријске гране у тим државама. Давне 1841. године немачки економиста Фридрих Лист (Friedrich List) критиковао је политику Велике Британије због тога што проповеда: „...слободну трговину другим земљама док је она сама подигла своју економску доминацију захваљујући царинским заштитима и обилним субвенцијама“. Лист даље пише: „Широко је распрострањена појава да када неко досегне врхунац величине и моћи, он лукаво одгурне мердевине којима се попео, у намери да друге лиши средства којима би можда могли да се попу за њим“ [5].

Сфера индустријске производње ипак представља најважнији сегмент економије.

Индустрија је носилац техничког прогреса, покретач привредног раста, стваралац синергијских ефеката у укупној привреди. Производња сировина у сиромашним земљама и индустријска производња подлежу различитим законима. Отуда је реиндустријализација, а не извоз сировина, неопходна за обнову привреда осиромашених земаља и њиховог изласка из дуготрајне кризе. Професор Рајко Буквић с правом истиче да је за земље источне и југоисточне Европе потребно исто: „...напуштање неолибералне концепције везане за Вашингтонски консензус који их је деиндустријализовао и примене концепције реиндустријализације“ [3].

5 ЗАКЉУЧАК

„Ради се о поновном разматрању капитализма“ [17].

Земље у развоју треба да започну развој напредних привредних грана ако желе да побегну из сиромаштва. Сиромашним земљама, девастираним неолибералном идеологијом, треба помоћи да изграде институције колективног предузетништва да би ушле у фазу одрживог развоја. Поред тога, њихов економски развој биће потпомогнут трансфером напредних технологија и знања. У складу с овим, националне владе морају утврдити широко постављене циљеве за кључне економске варијабле као што су улагања у стратешке индустријске гране, развој инфраструктуре, али и сарадња са приватним и цивилним сектором да би се ти циљеви остварили. Улагања у истраживање и развој, дугорочне инвестиције и технолошке иновације трансформираће целокупну привредну структуру.

Међутим, наведени захтеви за индустријализацијом и привредним развојем сиромашних држава, иако настоје да производне процесе учине ефикаснијим, пренебрегавају да економија мора да буде у служби човека, што и представља њихово значајно ограничење. Неупитно је да привредни развој мора да постоји, али питање је чему он служи.

Уколико се економски напредак постави изнад човека, односно индустријализацијом не унапређујемо достојанство грађана, тада она не развија друштво, односно појединци губе „своје место“ у име индустријског развоја. Грађани сиромашних држава постају инструменти зарад освајања економског благостања. Уколико се напредак држава мери само бројкама израженим кроз БДП, продуктивност и профит, занемарује се људска димензија. Дехуманизовани концепт индустријског развоја није напредак већ регресија у софистициране форме отуђења.

Човек кроз рад тражи смисао. Отуда је неопходно да парадигма индустријског развоја не буде профит већ човек. Човек изнад профита.

Може се закључити да (р)еволуција процеса индустријализације у Индустрију 5.0 која је представљена са три главне одреднице, а то су: човек је центар процеса рада; одрживи развој односно брига о очувању животне средине; прилагођавање индустријског развоја неподвижним променама и околностима (климатске промене, пандемије, ратови...) представља суштинску преоријентацију ка инклузивним, одрживим и од човека управљаним индустријским развојем.

Академска јавност (у сарадњи са привредом, јавним сектором и државном управом) у сиромашним деиндустријализованим државама треба да преузме проактивну и значајнију улогу у креирању портфеља економске будућности својих држава.

6 ЛИТЕРАТУРА

- [1] Асемоглу, Д., и Робинсон, Ц., А., Зашто народи пропадају, Слио, Београд, 2025.
- [2] Barratt В., М., „*The War in Yugoslavia and the Debt Burden*“ in Capital in Class No 50, 1993.
- [3] Буквић, Р., *Вашингтонски консензус и деиндустријализације источне и југоисточне Европе, Нова српска политичка мисао*, 20.01+ 02 (2012): 7-28.
- [4] Chang, Н., Ј., *The Role of Institutions in Economic Change*, <https://othercanon.org/>
- [5] Чанг, Х., Ц., Лоши Самарићани, Мали врт, Београд, 2016.
- [6] Чанг, Х., Ц., Економија: упутство за употребу, Мали врт, Београд, 2019.
- [7] Чанг, Х., Ц., 23 ствари које вам не кажу о капитализму, Мали врт, Београд, 2013.
- [8] Чомски, Н., и Вотерстон, М., Последнице капитализма, Академска књига, Нови Сад, 2022.
- [9] Чосудовски, М., Глобализација сиромаштва и нови светски поредак, ART IST, Београд, 2010.
- [10] Фукујама, Ф., Крај историје и последњи човек, СИД, Подгорица, 2002.
- [11] Fukuyama, F., [The End of History?](https://archive.org/details/sim_national-interest_summer-1989_16/page/n4), https://archive.org/details/sim_national-interest_summer-1989_16/page/n4
- [12] Гиденс, Е., Климатске промене и политика, Слио, Београд, 2010.
- [13] Кејнс, Ц., М., Општа теорија запослености, камате и новца, Службени гласник, Београд, 2013.
- [14] Клајн, Н., Доктрина шока, Самиздат Б92, Београд, 2009.
- [15] Котлица, С., и Ранков, С., Доба предузетништва, Мегатренд универзитет, Београд, 2013.
- [16] Куигин, Ц., Зомби економика, Москва, 2016.
- [17] Мацукато, М., Економија са мисијом, Академска књига, Нови Сад, 2022.
- [18] Мацукато, М., Предузетничка држава, Академска књига, Нови Сад, 2020.
- [19] Маркс, К., и Енгелс, Ф., Комунистички манифест, Центар за либертетске студије, Београд, 2014.
- [20] Милановић, Б., Капитализам, сам, Академска књига, Нови Сад, 2021.
- [21] Менцингер, Ј., *Поговор* књизи: Џозеф Стиглиц, Противречности глобализације, СВМ-х, Београд, 2002.
- [22] Mohsin Khan, „*The Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs*“, <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/024/1990/02/article-A001-en.xml>
- [23] Нозик, Р., *Објашњење невидљивом руком*, НСПМ vol. X, no. 1-4
- [24] Печујлић, М., „*Планетарни Кентаур: два лика глобализације*“, НСПМ vol. VII, no. 3-4
- [25] Пикети, Т., Капитал у XXI веку, Академска књига, Нови Сад, 2015.
- [26] Пикети, Т., Економија неједнакости, Карпос, Лозница, 2018.

- [27] Полањи, К., Велика трансформација, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- [28] Рејнерт, Е., Глобална економија, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- [29] Рејнерт, Е., Спонтани хаос, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- [30] Skidelsky, R., *The future of Globalisation, Survival*, No. 3/2012, navedeno prema: <https://www.tandfonline.com/toc/tsur20/54/3>.
- [31] Сол, Ц.Р., Пропаст глобализма и преобликовање света, Архипелаг, Београд, 2010.
- [32] Стиглиц, Ц., Противречности глобализације, СВМ-х, Београд, 2002.
- [33] Стиглиц, Ц., Слободан пад, Академска књига, Нови Сад, 2013.
- [34] Стојиљковић, З., Конфликт и/или дијалог, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- [35] Schumpeter, J., A., *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, New York, 1954.
- [36] Шумпетер, Ј., Капитализам, социјализам и демократија, Култура, Београд, 1960.
- [37] Вратуша, В., *Globalization or recolonization?*, Београд: Српско социолошко друштво, Институт за упоредно право.
- [38] Вратуша, В., *Елите у постсоцијализму, или компраторска буржоазија у процесу рестаурације периферног капитализма*, <https://www.researchgate.net/publication/325732078>
[ELITE U POSTSOCIJALIZMU ILI KOMPRADOR
SKA BURZOAZIJA U PROCESU RESTAURACIJE
PERIFERNOG KAPITALIZMA](https://www.researchgate.net/publication/325732078)
- [39] Williamson, J., *What Washington Means by Police reform*, www.piie.com
- [40] Жижек, С., У одбрани изгубљених ствари, Академска књига, Нови Сад, 2011.
- [41] Жижек, С., Алтернатива капитализму, <https://pescanik.net/alternativa-kapitalizmu/>.
- [42] Антонић, Ч., С., *Компратори као део ТННК: случај Србије* (Социолошки преглед, vol. LVI (2022), no. 4.